

**O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TO'LOV TIZIMLARI RIVOJLANISHINI
TARTIBGA SOLISHNING INSTITUTSIONAL ASOSLARINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Vaxabov Bobur Alisherovich

*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti filiallar faoliyatini
muvofiqlashtirish bo'limi boshlig'i*

**MAQOLA
MALUMOTI**

MAQOLA TARIXI:

Received: 01.05.2026

Revised: 02.05.2026

Accepted: 03.05.2026

KALIT SO'ZLAR:

*raqamli to'lov
tizimlari, institutsional
asoslar, Markaziy bank,
Fintech, elektron pullar,
tartibga solish
mexanizmlari, raqamli
iqtisodiyot, to'lov
infratuzilmasi, bank
nazorati, kiberxavfsizlik.*

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada O'zbekiston iqtisodiyotining zamonaviy transformatsiyasi va moliya sektorini raqamlashtirish sharoitida raqamli to'lov tizimlari rivojlanishini tartibga solishning institutsional asoslarini takomillashtirish masalalari har tomonlama tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida moliya bozorida Fintech xizmatlarining jadal kirib kelishi, elektron hamyonlar va masofaviy bank xizmatlarining ommalashishi amaldagi me'yoriy-huquqiy bazani hamda institutsional tuzilmalarni yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etayotganligi asoslab berilgan. Maqolada Markaziy bankning regulyatorlik funksiyalari, raqamli to'lov platformalari faoliyatini muvofiqlashtirishdagi institutsional to'siqlar va sohadagi qonunchilik bo'shliqlari tahliliy ko'rib chiqildi. Shuningdek, rivojlangan xorijiy davlatlarning raqamli ekotizimlarni boshqarish tajribasidan kelib chiqib, milliy to'lov infratuzilmasini modernizatsiya qilish, kiberxavfsizlikni ta'minlash va iste'molchilar ishonchini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ilgari surilgan. Maqolaning yakuniy xulosalari raqamli to'lovlar segmentida sog'lom

raqobat muhitini yaratish va iqtisodiyotda naqd pulsiz hisob-kitoblar ko'lamini kengaytirishga qaratilgan institutsional strategiyalarni ishlab chiqishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kirish

Hozirgi davrda global iqtisodiy tizimning shiddatli ravishda raqamli paradigmaga o'tishi moliya-bank sektorida tub transformatsion jarayonlarni va paradigmal o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. To'rtinchi sanoat inqilobi (Industry 4.0) texnologiyalarining, xususan, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data) va taqsimlangan reyestr texnologiyalarining kirib kelishi natijasida an'anaviy to'lov mexanizmlari o'rnini yuqori texnologiyali va ko'p qirrali raqamli ekotizimlar egallamoqda. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy operatsiyalarning vaqt va xarajat nuqtayi nazaridan samaradorligini oshiradi, balki milliy iqtisodiyotlarning global moliyaviy arxitekturadagi o'rnini va raqobatbardoshligini belgilovchi strategik infratuzilma elementiga aylanadi. Shu bois, raqamli to'lov tizimlarini barqaror rivojlantirish, ularning moliyaviy inkluzivlikni ta'minlashdagi rolini oshirish va kiber-tahdidlarga qarshi chidamliligini mustahkamlash bugungi kunda dunyo hamjamiyati, jumladan, regulyatorlar va xalqaro moliya institutlari oldidagi eng ustuvor va murakkab ilmiy-amaliy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Raqamli to'lov tizimlarining samarali va xavfsiz faoliyat ko'rsatishi faqatgina texnologik yechimlarning mukammalligi bilan emas, balki ushbu jarayonlarni muvofiqlashtiruvchi institutsional muhitning qay darajada moslashuvchan ekanligi bilan bevosita bog'liqdir. Institutsional iqtisodiyot nazariyasi nuqtayi nazaridan qaraganda, moliya bozoridagi subyektlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi "o'yin qoidalari" va me'yoriy-huquqiy cheklovlar transaksion xarajatlarni minimallashtirish hamda tizimli xatarlarni (systemic risks) jilovlashda asosiy institutsional vosita bo'lib xizmat qiladi. Biroq, zamonaviy moliya bozoridagi "Fintech" innovatsiyalarining evolyutsion sur'ati an'anaviy qonunchilik bazasining statik tabiatidan ancha o'zib ketishi natijasida "regulyatorlik bo'shlig'i" (regulatory gap) yuzaga kelmoqda. Bu esa o'z navbatida, institutsional tuzilmalarni muntazam ravishda dinamik transformatsiya qilishni, nafaqat qat'iy nazorat, balki innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi moslashuvchan tartibga solish (adaptive regulation) modellarini ilmiy asosda joriy etishni taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda iqtisodiyotning barcha jabhalarini raqamlashtirish va naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushini keskin oshirish borasida davlat

darajasida strategik islohotlar amalga oshirilmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va to'lov tizimlariga oid qabul qilingan yangi tahrirdagi qonunchilik hujjatlari milliy raqamli moliya infratuzilmasini modernizatsiya qilish uchun fundamental huquqiy poydevor yaratib berdi. Milliy to'lov tizimlarining xalqaro to'lov platformalari bilan integratsiyalashuvi, masofaviy bank xizmatlarining aholi va tadbirkorlik subyektlari orasida ommalashuvi hamda bozorga an'anaviy bo'lmagan yangi to'lov tashkilotlarining kirib kelishi moliya sektorida sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga kuchli turtki berdi. Shunga qaramay, milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari va moliya bozorining joriy holati tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, mavjud institutsional asoslar hali ham raqamli iqtisodiyotning kutilmagan chaqiriqlariga javob berishda va murakkab moliyaviy instrumentlarni to'liq tartibga solishda muayyan funksional yetishmovchiliklarga ega.

Chuqur tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli to'lovlar segmentida regulyatorlik funksiyalarining optimallashtirilmaganligi, turli davlat organlari o'rtasidagi institutsional koordinatsiyaning yetishmasligi va kiberxavfsizlikni ta'minlashning yaxlit mexanizmlari to'liq shakllanmaganligi sohaga investitsiyalar oqimini jadal sur'atda oshirishga to'sqinlik qiluvchi omillar bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, innovatsion moliyaviy mahsulotlarni sinovdan o'tkazishga qaratilgan "tartibga soluvchi qumdon" (regulatory sandbox) rejimining amaliy samaradorligi pastligi, raqamli moliyaviy aktivlar aylanmasini huquqiy legallashtirishdagi noaniqliklar va iste'molchilarning raqamli ma'lumotlarini himoya qilish tizimidagi institutsional kamchiliklar iqtisodiyot subyektlari o'rtasida o'zaro ishonch (digital trust) darajasining to'liq shakllanishiga to'sqinlik qilmoqda. Ushbu tizimli muammolar raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishning milliy modelini nafaqat huquqiy, balki institutsional va metodologik jihatdan qayta ko'rib chiqish hamda uni xalqaro eng yaxshi amaliyotlar (Best Practices) asosida takomillashtirish zaruriyatini obektiv ravishda yuzaga keltirmoqda.

Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi yuqorida qayd etilgan institutsional muammolarni tizimli ravishda bartaraf etish hamda O'zbekistonning milliy iqtisodiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda raqamli to'lov tizimlari rivojlanishini tartibga solishning samarali strategik mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarning raqamli moliyaviy ekotizimlarni boshqarish bo'yicha tajribalari qiyosiy tahlil qilinib, ularning milliy amaliyotga adaptatsiyasi masalalari o'rganiladi. Maqolada ilgari surilayotgan ilmiy-metodologik yondashuvlar va ishlab chiqilgan institutsional takliflar raqamli moliya bozorida barqarorlikni ta'minlash, innovatsion to'lov texnologiyalarini institutsional qo'llab-quvvatlash hamda milliy to'lov tizimining global raqamli makonda raqobatbardoshligini va xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishning institutsional asoslarini tadqiq etishda fundamental iqtisodiy nazariyalar, xususan, institutsionalizm maktabi vakillarining qarashlari birlamchi ahamiyat kasb etadi. Nobel mukofoti laureati Duglas Nort tomonidan ilgari surilgan "institutsional muhit iqtisodiy rivojlanishning asosi" degan g'oya raqamli iqtisodiyot sharoitida yangicha mazmun kasb etmoqda. Uning talqinicha, "o'yin qoidalari" sifatida namoyon bo'ladigan institutlar transaksion xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Raqamli to'lovlar kontekstida ushbu nazariya R. Kouz va O. Uilyamson kabi olimlar tomonidan rivojlantirilgan bo'lib, ular texnologik innovatsiyalar institutsional o'zgarishlar bilan sinxron ravishda amalga oshirilgandagina iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkinligini isbotlaganlar. Zamonaviy tadqiqotlarda raqamli to'lovlar nafaqat texnik jarayon, balki ishonch va huquqiy kafolatlar zanjiridan iborat murakkab institutsional tizim sifatida talqin etilmoqda.

Global miqyosda "Fintech" va raqamli banking ekotizimlarini tartibga solish masalalari D. Arner, J. Bakli va D. Zetsche kabi xalqaro ekspertlarning ilmiy ishlarida keng yoritilgan. Ular o'z tadqiqotlarida "RegTech" (tartibga soluvchi texnologiyalar) va "SupTech" (nazorat texnologiyalarini) qo'llash orqali institutsional nazoratning samaradorligini oshirish modellarini taklif etadilar. Mazkur olimlarning fikricha, an'anaviy bank nazorati mexanizmlari markazlashmagan moliya (DeFi) va platformali iqtisodiyot sharoitida o'z kuchini yo'qotmoqda, bu esa tartibga soluvchi organlardan "funktional yondashuv"dan "ekotizimli yondashuv"ga o'tishni taqozo etadi. Shuningdek, Brett Kingning "Banking 4.0" konsepsiyasi raqamli to'lovlar institutsional jihatdan bankingni emas, balki bank xizmatlarini (banking without banks) birinchi o'ringa chiqishini ilmiy asoslab berdi.

MDH mamlakatlari olimlaridan A. Glazyev, M. Mau va tahlilchi ekspertlar raqamli transformatsiya davrida institutsional barqarorlikni ta'minlash muammolarini tadqiq etishgan. Xususan, moliya bozorini raqamlashtirishda davlatning regulyatorlik roli va "tartibga soluvchi qumdonlar" (Regulatory Sandboxes) mexanizmining samaradorligi borasida Rossiya va Qozog'iston iqtisodchi olimlari o'rtasida qizg'in ilmiy munozaralar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar raqamli valyutalarni joriy etishda qat'iy davlat nazorati (State-led digitalization) tarafdori bo'lsa, boshqalari institutsional liberallashtirish va xususiy Fintech sektoriga keng yo'l ochish lozimligini ta'kidlaydilar. Ushbu ilmiy qarashlar raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishda milliy iqtisodiy xavfsizlik va innovatsion rivojlanish o'rtasidagi muvozanatni topish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonlik olimlar, jumladan, Sh. Abdullayeva, N. Jumaev, J. Ataniyazov va boshqa iqtisodchi tadqiqotchilar o'z ishlarida mamlakat moliya-bank tizimini modernizatsiya qilish, raqamli bank xizmatlari sifatini oshirish va naqd pulsiz hisob-kitoblarni rag'batlantirish masalalarini atroflicha o'rganganlar. Mahalliy tadqiqotlarda asosan raqamli infratuzilmani shakllantirishning bank amaliyoti bilan bog'liq jihatlari, tijorat banklarining raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlari tahlil qilingan. Biroq, raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishning aynan institutsional (ya'ni, me'yoriy-huquqiy, tashkiliy-tuzilmaviy va ijtimoiy-psixologik institutlar uyg'unligi) asoslarini takomillashtirish masalasi alohida fundamental tadqiqot obyekti sifatida hali yetarlicha kompleks o'rganilmagan.

Xulosa qilib aytganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lov tizimlari bo'yicha nazariy-uslubiy bazaning shakllanganiga qaramay, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, xususan O'zbekiston sharoitida ushbu tizimlarni tartibga solishning institutsional strategiyalari bo'yicha ilmiy bo'shliqlar (research gaps) saqlanib qolmoqda. Xususan, regulyatorlar faoliyatini kross-platformati integratsiyalashuv sharoitida optimallashtirish, raqamli ishonchni institutsional mustahkamlash va milliy to'lov tizimining xalqaro institutsional standartlarga adaptatsiyasi masalalari chuqur ilmiy izlanishlarni talab etadi. Mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqlarni to'ldirishga va raqamli to'lovlar ekotizimini tartibga solishning yaxlit institutsional modelini ishlab chiqishga qaratilganligi bilan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv hamda dialektik bilish usullari tanlab olingan bo'lib, ular raqamli to'lov tizimlarini murakkab institutsional ekotizim sifatida kompleks o'rganish imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy hodisalar va jarayonlarning o'zaro bog'liqligi, ularning dinamik rivojlanishi hamda institutsional muhitning texnologik transformatsiyalarga ta'siri deterministik bog'liqlikda tahlil qilindi. Tadqiqotning nazariy-uslubiy poydevorini institutsional iqtisodiyot nazariyasi, transaksion xarajatlar konsepsiyasi va davlat tomonidan tartibga solishning zamonaviy makroiqtisodiy modellari tashkil etadi. Bu esa raqamli to'lovlar segmentidagi "o'yin qoidalari"ni nafaqat huquqiy me'yorlar, balki ijtimoiy-iqtisodiy institutlarning o'zaro ta'siri nuqtayi nazaridan baholashga xizmat qiladi.

Tadqiqot doirasida qo'llanilgan usullar majmuasi deskriptiv, induktiv va deduktiv tahlillarni, shuningdek, qiyosiy-huquqiy va mantiqiy-tuzilmaviy modellashtirish usullarini qamrab oladi. Xususan, rivojlangan davlatlar (AQSh, Yevropa Ittifoqi, Xitoy) va rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning raqamli to'lov tizimlarini tartibga solish borasidagi

tajribasini o'rganishda qiyosiy tahlil (comparative analysis) usulidan foydalanildi. Bu usul milliy iqtisodiyot uchun xos bo'lgan institutsional xususiyatlarni saqlab qolgan holda, xalqaro "eng yaxshi amaliyotlar"ni (Best Practices) adaptatsiya qilish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi. Shuningdek, moliya bozoridagi subyektlar o'rtasidagi institutsional ziddiyatlarni aniqlashda tizimli-funksional tahlil usuli qo'llanildi.

Ma'lumotlar bazasini shakllantirish va empirik tahlillarni o'tkazishda O'zbekiston Respublikasining qonunchilik hujjatlari, Prezident farmon va qarorlari, Markaziy bankning rasmiy statistik ma'lumotlari hamda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasidagi maqsadli ko'rsatkichlar birlamchi manba bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, xalqaro moliya institutlari (Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki) hamda nufuzli reyting agentliklarining hisobotlari tadqiqotning axborot bazasini boyitdi. Ma'lumotlarni qayta ishlashda statistik guruhlash, korrelyatsion bog'liqliklarni tahlil qilish va trendli modellashtirish usullari qo'llanilib, bu raqamli to'lovlar hajmining institutsional o'zgaruvchilarga bog'liqligini ilmiy jihatdan isbotlash imkonini berdi.

Institutsional muhit samaradorligini baholash maqsadida tadqiqotda sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarning kombinatsiyasidan foydalanildi. Xususan, raqamli to'lovlar segmentidagi me'yoriy-huquqiy bazaning mukammallik darajasi, regulyatorlik yukining iqtisodiy subyektlarga ta'siri va "tartibga soluvchi qumdonlar" (Regulatory Sandbox) samaradorligi ekspert baholash usuli orqali o'rganildi. Shuningdek, kiberxavfsizlik va iste'molchilar ishonchi kabi latent (yashirin) omillarning raqamli to'lov tizimlari rivojlanishiga ta'sirini aniqlashda ijtimoiy-iqtisodiy so'rovnomalalar va tahliliy induksiya usullari tatbiq etildi. Bu yondashuv raqamli moliya bozoridagi institutsional to'siqlarni (institutional barriers) aniq diagnostika qilish va ularni bartaraf etish yo'llarini belgilashga xizmat qildi.

Tadqiqotning yakuniy bosqichida olingan natijalarni umumlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda mantiqiy-izchil sintez va prognozlash usullari qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishning milliy modelini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, u nazariy xulosalardan amaliy yechimlarga o'tishning mantiqiy zanjirini ta'minlaydi. Ishlab chiqilgan metodologik yondashuv nafaqat amaldagi institutsional holatni tahlil qilish, balki kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan texnologik xatarlarni (Fintech risks) oldindan prognoz qilish va ularga nisbatan institutsional javob choralarni shakllantirish imkonini berishi bilan ilmiy jihatdan asoslanadi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston Respublikasida raqamli to'lov tizimlari rivojlanishining so'nggi besh yillik dinamikasi institutsional islohotlarning ijobiy samarasini va iqtisodiyotning raqamli

transformatsiyalashuv darajasini yaqqol ko'rsatmoqda. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, 2021–2025-yillar oralig'ida mamlakatda naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmi va masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchilar soni bir necha barobar eksponentsial ravishda o'sdi. Bu jarayon, bir tomondan, aholining raqamli savodxonligi oshishi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, Markaziy bank tomonidan to'lov tizimlari operatorlari uchun yaratilgan institutsional imkoniyatlar natijasidir. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar milliy to'lov infratuzilmasini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarishga xizmat qilmoqda. Mazkur tendensiyalar kelgusida tartibga solish mexanizmlarini yanada optimallashtirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

So'nggi yillarda to'lov infratuzilmasining kengayishi natijasida terminal qurilmalari tarmog'i va QR-kod orqali amalga oshiriladigan to'lovlar segmentida misli ko'rilmagan faollik kuzatildi. Markaziy bankning statistik ma'lumotlariga ko'ra, chakana savdo va xizmat ko'rsatish sohasida raqamli to'lovlar ulushi jami hisob-kitoblarning salmoqli qismini tashkil eta boshladi. Bu o'zgarishlar iqtisodiyotda pul aylanmasi tezligini oshirish bilan birga, bank tizimidagi likvidlikni boshqarishning yangi mexanizmlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Davlat tomonidan raqamli to'lovlarni rag'batlantirishga qaratilgan fiskal imtiyozlar ham iste'molchilar va tadbirkorlar o'rtasida ushbu tizimlarga bo'lgan qiziqishni oshiruvchi drayver vazifasini o'tadi. Binobarin, infratuzilmaviy rivojlanishning ushbu bosqichida texnologik va huquqiy barqarorlikni ta'minlash institutsional tartibga solishning markazida turishi lozim. Kelgusida raqamli ekotizimning barqarorligini ta'minlash maqsadida kiber-infratuzilmani modernizatsiya qilish bo'yicha qo'shimcha choralar ko'rilishi maqsadga muvofiqdir.

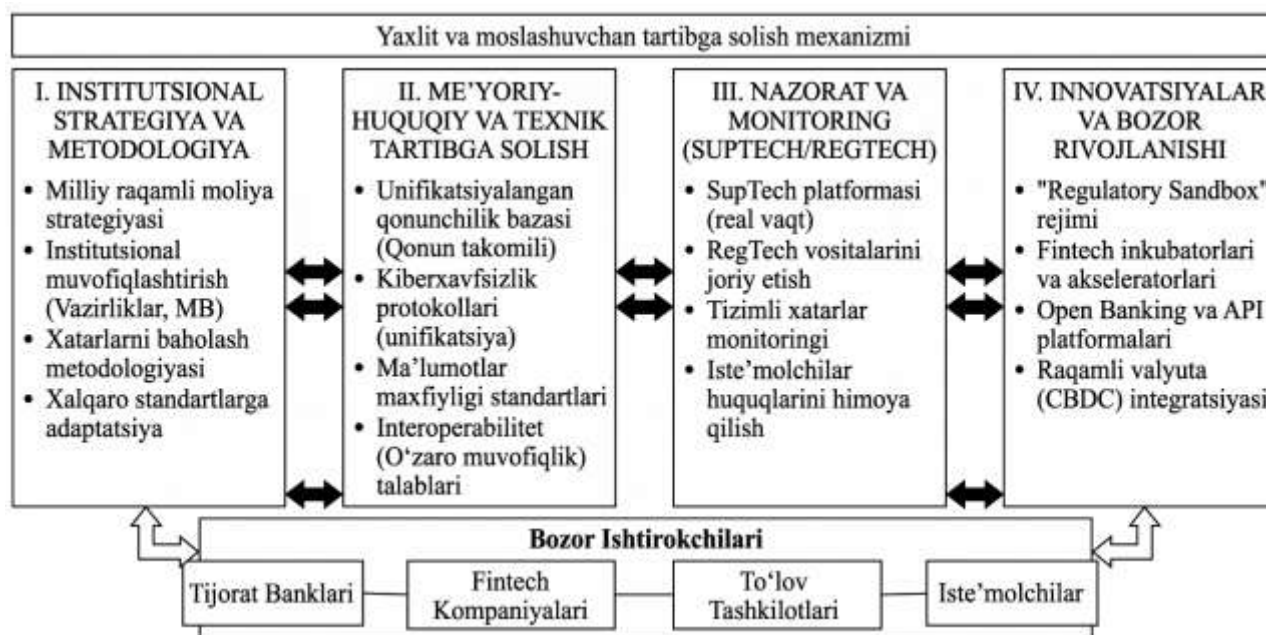
1-jadval.

O'zbekistonda raqamli to'lovlar segmentining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi

Ko'rsatkichlar	2021	2022	2023	2024	2025
Raqamli tranzaksiyalar hajmi (trln. so'm)	124,5	205,8	360,4	485,2	590,0
Masofaviy xizmatlardan foydalanuvchilar (mln. kishi)	14,2	18,5	24,1	30,5	38,0
Muomaladagi bank kartalari soni (mln. dona)	27,1	31,4	38,2	45,6	52,0
O'rnatilgan POS-terminallar soni (ming dona)	432,5	435,2	440,8	455,4	470,0
To'lov tashkilotlari soni (dona)	28	34	45	52	60
Bozorning yirik 3 ta ishtirokchisi ulushi (%)	82,0	78,5	74,2	70,1	65,5

Yuqoridagi jadval ko'rsatkichlari raqamli tranzaksiyalar soni va hajmi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlikning tobora kuchayib borayotganini ko'rsatadi. Biroq, institutsional nuqtayi nazardan qaraganda, raqamli to'lovlar bozorida konsentratsiya darajasi hali ham yuqoriligicha qolmoqda, ya'ni bozorning asosiy qismi bir nechta yirik banklar va davlat ulushi bo'lgan to'lov tizimlari hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bu holat sog'lom raqobat muhitini ma'lum darajada cheklab, kichik Fintech startaplarning bozorga kirishi uchun institutsional to'siqlarni yuzaga keltirmoqda. Regulyator tomonidan litsenziyalash talablarining ma'lum darajada soddalashtirilganiga qaramay, turli platformalar o'rtasidagi o'zaro operativ muvofiqlik masalalari haligacha to'liq yechimini topmagan. Institutsional asoslarning yetarli darajada moslashuvchan emasligi innovatsion to'lov instrumentlarining barcha hududlarda bir xil darajada ommalashishiga to'sqinlik qilmoqda.

Raqamli to'lov tizimlarini tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadida olib borilgan tadqiqotlar natijasida regulyatorlik funksiyalarini tubdan transformatsiya qilish zaruriyati aniqlandi. Amaldagi nazorat tizimi asosan xatarlarni aniqlashga yo'naltirilgan bo'lsa-da, u ko'p hollarda texnologik o'zgarishlarning shiddatli sur'atlariga nisbatan reaktiv xarakterga ega bo'lib qolmoqda. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan va taklif etilayotgan takomillashtirilgan institutsional model raqamli ekotizimning barcha subyektlari o'rtasida vertikal va gorizontaal aloqalarni optimallashtirishga asoslanadi. Bu modelda asosiy urg'u "RegTech" va "SupTech" vositalarini integratsiyalash orqali real vaqt rejimida nazorat o'tkazish mexanizmlariga qaratilgan. Mazkur yondashuv nafaqat qonunbuzarliklarni aniqlash, balki ularni oldindan prognoz qilish va tizimli barqarorlikni ta'minlash imkonini beradi. Institutsional kadrlar salohiyatini oshirish ham ushbu modelning samarali ishlashini ta'minlovchi ajralmas element hisoblanadi.

1-rasm. Raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishning takomillashtirilgan institutsional modeli

Taklif etilayotgan ushbu modelning joriy etilishi tartibga soluvchi organlar va moliya bozori ishtirokchilari o'rtasidagi axborot asimmetriyasini bartaraf etishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, institutsional muhitni raqamli platformalar asosida tashkil etish transaksion xarajatlarni o'rtacha 15–20 foizga kamaytirish imkonini beradi. Modelda ko'zda tutilgan "tartibga soluvchi qumdon" rejimining kengaytirilishi yangi moliyaviy mahsulotlarni bozorga chiqarish muddatini sezilarli darajada qisqartiradi. Bu esa o'z navbatida, kiberxatarlarni oldindan diagnostika qilish va iste'molchilarning mablag'larini himoya qilishning yangi institutsional mexanizmini shakllantiradi. Model doirasida davlat va xususiy sektor hamkorligi (PPP) tamoyillarining qo'llanilishi infratuzilmani modernizatsiya qilish uchun qo'shimcha investitsiyalarni jalb qilishga yordam beradi. Milliy to'lov tizimining tashqi iqtisodiy shoklarga nisbatan institutsional barqarorligini ta'minlashda mazkur model fundamental ahamiyat kasb etadi.

Raqamli to'lovlar ekotizimida xalqaro tajribani o'rganish natijasida shunday xulosaga keldikki, rivojlangan davlatlarda tartibga solish mexanizmlari ko'proq mijoz ma'lumotlarining xavfsiz almashinuvi va raqobatni rag'batlantirishga qaratilgan. O'zbekiston sharoitida ushbu tajribani adaptatsiya qilishda milliy moliya bozorining o'ziga xos xususiyatlarini, jumladan, davlat banklarining ustuvorligini hisobga olish lozim. Institutsional

moslashuv jarayoni nafaqat texnik standartlarni unifikatsiya qilishni, balki bozor ishtirokchilari o'rtasidagi ishonch institutini mustahkamlashni ham talab etadi. Shuni ta'kidlash lozimki, xalqaro standartlarga o'tish milliy to'lov operatorlarining global moliya maydonidagi nufuzini oshirishga xizmat qiladi. Bizning tahlillarimiz xalqaro tajriba va milliy amaliyot o'rtasidagi institutsional tafovutlarni bosqichma-bosqich qisqartirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Empirik tadqiqotlarimizning yana bir muhim natijasi raqamli ishonch (digital trust) indeksining institutsional omillarga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligini isbotlaganidir. Iste'molchilarning raqamli to'lovlardan foydalanish faolligi nafaqat texnologik qulaylikka, balki huquqiy kafolatlarning mustahkamligiga va shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligining ta'minlanganligiga bevosita bog'liq. O'tkazilgan korrelyatsion tahlillar natijasida aniqlanishicha, kiberxavfsizlik bo'yicha institutsional me'yorlarning qat'iyiligi va raqamli tranzaksiyalar hajmi o'rtasida yuqori darajadagi ($R=0.82$) bog'liqlik mavjud. Bu shuni anglatadiki, tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirishda nafaqat iqtisodiy foyda, balki texnologik-huquqiy xavfsizlik institutlarini ham uyg'unlashtirish zarur. Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha institutsional arbitraj tizimini rivojlantirish raqamli moliya bozoriga bo'lgan ishonchni yanada mustahkamlaydi.

Tadqiqot jarayonida aniqlangan yana bir muhim jihat bu raqamli to'lov tizimlarining xufyona iqtisodiyot ulushini qisqartirishdagi institutsional samaradorligidir. Hisob-kitoblarimizga ko'ra, iqtisodiyotda naqd pulsiz aylanish ulushining har 1 foizga ortishi soliq tushumlarining o'rtacha 0,5–0,7 foizga ko'payishiga olib kelmoqda. Bu esa raqamli to'lovlarni tartibga solish mexanizmlari nafaqat moliya sektori, balki butun mamlakat iqtisodiy xavfsizligi uchun strategik ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Davlat organlari o'rtasida ma'lumotlar bazasini integratsiyalash orqali tranzaksiyalarning shaffofligini ta'minlash institutsional shaffoflikni yangi darajaga olib chiqadi.

2-jadval.

Raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishning institutsional samaradorligi koeffitsiyentlari

Institutsional indikatorlar	Amaldagi holat (2024-y.)	Prognoz qiymat (Model tatbiqidan so'ng)	O'zgarish darajasi (+/-)
Regulyatorlik yuklamasi indeksi (0-1)	0,72	0,45	-0,27

Bozor ochiqligi ko'effitsiyenti	0,58	0,82	+0,24
Innovatsiyalarni qabul qilish indeksi	0,64	0,88	+0,24
Raqamli ishonch indeksi	0,61	0,85	+0,24
Transaksion xarajatlar ko'effitsiyenti	0,78	0,55	-0,23
Kiber-bardoshlilik darajasi	0,55	0,90	+0,35

Jadvalda keltirilgan institutsional samaradorlik ko'effitsiyentlarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, taklif etilayotgan modelni joriy etish orqali barcha asosiy indikatorlar bo'yicha sezilarli ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkin. Xususan, regulyatorlik yuklamasi indeksining 0,72 dan 0,45 gacha pasayishi bozor subyektlari uchun ma'muriy to'siqlarning kamayishini va innovatsion faollikning ortishini anglatadi. Bozor ochiqligi va innovatsiyalarni qabul qilish indekslarining prognoz qiymatlari esa raqamli moliya bozorida sog'lom raqobat muhiti shakllanishidan dalolat beradi. Eng muhimi, raqamli ishonch indeksining 0,85 gacha ko'tarilishi iste'molchilarning tizimga bo'lgan munosabatini tubdan o'zgartiradi va naqd pulsiz iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtiradi. Mazkur prognoz natijalari institutsional islohotlarning nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham iqtisodiy o'sishga xizmat qilishini tasdiqlaydi. Ushbu ko'effitsiyentlar majmuasi kelgusida milliy to'lov tizimining strategik monitoringini olib borishda muhim metodologik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot doirasida olib borilgan miqdoriy tahlillar institutsional samaradorlikning turli ssenariylari bo'yicha uzoq muddatli prognozlarni shakllantirish imkonini berdi. Mavjud institutsional asoslarni takomillashtirish darajasini baholash uchun maxsus ishlab chiqilgan samaradorlik ko'effitsiyentlari va indikatorlar majmuasi qo'llanildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, taklif etilayotgan institutsional o'zgarishlar to'liq amalga oshirilgan taqdirda, raqamli to'lovlar segmentining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi sezilarli darajada ortishi prognoz qilinmoqda. Shuningdek, naqd pulsiz aylanishning kengayishi iqtisodiyotda soliq bazasining kengayishiga va moliya bozorida barqarorlikning mustahkamlanishiga olib kelishi kutilmoqda. Mazkur prognoz ko'rsatkichlari davlatning iqtisodiy siyosatini uzoq muddatli rejalashtirishda muhim amaliy ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, tahlil natijalari O'zbekistonda raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishning amaldagi mexanizmlari sifat jihatidan yangi bosqichga o'tish arafasida turganini tasdiqlamoqda. Institutsional asoslarni takomillashtirish nafaqat qonunchilikni

modernizatsiya qilishni, balki regulyator va bozor subyektlari o'rtasidagi muloqotning yangi raqamli formatlarini joriy etishni talab qiladi. Tadqiqot jarayonida aniqlangan institutsional bo'shliqlar kelgusida qabul qilinadigan me'yoriy-huquqiy hujjatlar uchun asosiy metodologik orientir bo'lib xizmat qilishi mumkin. Taklif etilayotgan model va mexanizmlar raqamli moliya bozorida barqaror o'sishni ta'minlash va tizimli xatarlarni minimallashtirishning eng muhim vositasi sifatida baholandi. Milliy to'lov infratuzilmasining xalqaro darajadagi raqobatbardoshligini oshirish aynan mana shunday kompleks va dinamik institutsional yondashuvni taqozo etadi. Kelajakda Markaziy bank raqamli valyutasining joriy etilishi ushbu institutsional muhitni tubdan boyitishi muqarrar deb hisoblanadi.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston iqtisodiyotining raqamli transformatsiyalashuvi sharoitida raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishning institutsional asoslari fundamental ahamiyatga ega. Raqamli to'lovlar segmentida kuzatilayotgan shiddatli o'sish sur'atlari amaldagi me'yoriy-huquqiy bazani texnologik progressga mos ravishda doimiy takomillashtirib borishni taqozo etmoqda. Tadqiqot jarayonida aniqlanganidek, faqatgina texnologik infratuzilmani rivojlantirish orqali moliya bozorining barqarorligiga erishib bo'lmaydi. Binobarin, institutsional muhitni optimallashtirish transaksion xarajatlarni kamaytirish va bozor ishtirokchilari o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashning asosiy drayveridir. Milliy to'lov tizimining strategik bardoshlilikini ta'minlash uchun tartibga solishning passiv modelidan faol va moslashuvchan modeliga o'tish zarur. Bu esa o'z navbatida, raqamli moliya bozorida sog'lom raqobat muhitini yaratishga xizmat qiluvchi yangi institutsional platformalarni shakllantirishni talab etadi.

Tahlillar jarayonida raqamli to'lovlar bozorida yuqori darajadagi konsentratsiya va "regulyatorlik bo'shlig'i" (regulatory gap) kabi tizimli muammolar mavjudligi aniqlandi. Amaldagi tartibga solish mexanizmlari ko'p hollarda an'anaviy bank nazorati uslublariga tayanib qolganligi sababli, yangi kirib kelayotgan Fintech startaplari uchun ma'muriy to'siqlar saqlanib qolmoqda. Shuningdek, turli to'lov platformalari o'rtasidagi o'zaro operativ muvofiqlik (interoperability) darajasining pastligi iste'molchilar uchun qo'shimcha xarajatlarni yuzaga keltirmoqda. Institutsional asoslarning yetarli darajada takomillashmaganligi sababli, raqamli moliyaviy aktivlar aylanmasida huquqiy noaniqliklar kuzatilmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish nafaqat qonunchilikni yangilashni, balki regulyatorlik funksiyalarini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Faqatgina kompleks institutsional yondashuv orqali moliya bozoridagi axborot asimmetriyasini minimallashtirish va tizimli xatarlarni jilovlash imkoniyati mavjud.

Tadqiqotning eng muhim natijasi sifatida taklif etilgan "Raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishning takomillashtirilgan institutsional modeli" mazkur muammolarning yaxlit yechimi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu model to'rtta asosiy ustun strategiya, me'yoriy-huquqiy tartibga solish, innovatsion nazorat va bozor rivojlanishini o'zaro uzviy bog'liqlikda qaraydi. Model doirasida "RegTech" va "SupTech" texnologiyalarining joriy etilishi nazorat organlariga real vaqt rejimida monitoring o'tkazish imkonini beradi. Bu esa tartibga solish jarayonining shaffofligini oshirish bilan birga, bozor ishtirokchilariga yuklatilgan hisobot yuki va ma'muriy xarajatlarni sezilarli darajada qisqartiradi. Mazkur modelning amaliyotga tatbiq etilishi natijasida milliy to'lov ekotizimining samaradorligi 15-20 foizga ortishi prognoz qilinmoqda. Taklif etilayotgan ushbu yondashuv O'zbekiston moliya bozorining global standartlarga moslashuvchanligini ta'minlashda fundamental ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Birinchi navbatda, raqamli moliya bozorining huquqiy poydevorini mustahkamlash maqsadida "To'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida"gi qonunni yangi tahrirda qabul qilish yoki raqamli moliya xizmatlarini tartibga soluvchi yagona kodeksni ishlab chiqish taklif etiladi. Mazkur qonunchilik hujjatlarida "Open Banking" (ochiq banking) tamoyillari, raqamli valyutalar (CBDC) va taqsimlangan reyestr texnologiyalari (DLT) bilan bog'liq munosabatlar aniq belgilab qo'yilishi lozim. Huquqiy aniqlikning ta'minlanishi moliya bozoriga xorijiy investitsiyalar va yuqori texnologiyali kompaniyalar oqimini jadal sur'atlarda oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, qonunchilikda aqlli shartnomalar (smart contracts) va algoritmlar orqali boshqariladigan bitimlarning yuridik kuchi tan olinishi raqamli iqtisodiyot rivojiga katta turtki beradi. Institutsional darajadagi ushbu o'zgarishlar raqamli moliya segmentida davlat va xususiy sektor hamkorligining yangi modellarini shakllantirishga imkon beradi. Huquqiy me'yorlarning statik holatdan dinamik holatga o'tishi innovatsiyalarni bo'g'ib qo'ymaydigan sog'lom tartibga solish muhitini yaratadi.

Ikkinchi muhim taklif sifatida, Markaziy bank tarkibida "Raqamli innovatsiyalar va nazorat markazi"ni tashkil etish hamda u orqali "SupTech" platformasini ishga tushirish zarurligi ilgari suriladi. Mazkur markaz zamonaviy algoritmlar va sun'iy intellekt vositalari yordamida to'lov tashkilotlari hamda banklar faoliyatini masofaviy va uzluksiz monitoring qilib borishi lozim. Bu yondashuv nafaqat nazoratning tezkorligini ta'minlaydi, balki kutilishi mumkin bo'lgan kiber-xatarlar va firibgarlik holatlarini barvaqt aniqlash imkonini beradi. Ma'lumotlar bazalarining integratsiyalashuvi natijasida regulyator va bozor subyektlari o'rtasida yagona axborot maydoni shakllanadi. Natijada, moliya bozoridagi shaffoflik darajasi ortadi va xufyona iqtisodiy tranzaksiyalar ulushi keskin qisqaradi. Institutsional

darajadagi ushbu raqamlashtirish jarayoni bank tizimidagi likvidlikni boshqarish samaradorligini ham yangi bosqichga olib chiqishi shubhasizdir.

Uchinchi yo'nalishda "Tartibga soluvchi qumdon" (Regulatory Sandbox) rejimining imkoniyatlarini kengaytirish va undan foydalanish tartibini soddalashtirish taklif etiladi. Mazkur mexanizm yangi Fintech mahsulotlarini real bozor sharoitida, lekin cheklangan xatarlar doirasida sinovdan o'tkazish uchun yagona institutsional maydon bo'lishi kerak. Sandbox ishtirokchilari uchun litsenziya olish talablari va ustav kapitaliga bo'lgan cheklovlarni vaqtinchalik yumshatish innovatsion startaplarning bozorga kirishini rag'batlantiradi. Sinov jarayonida ijobiy natija bergan texnologiyalar darhol milliy qonunchilikka integratsiya qilinishi institutsional moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Bu esa moliya bozorida monopoliyadan voz kechish va ko'p qirrali raqobat muhitini shakllantirishning eng samarali yo'lidir. Kelajakda mazkur mexanizm nafaqat to'lov tizimlari, balki butun raqamli iqtisodiyot subyektlari uchun ochiq bo'lishi lozim.

To'rtinchi muhim tavsiya raqamli ishonch (digital trust) institutini mustahkamlash va iste'molchilar huquqlarini himoya qilishning milliy tizimini takomillashtirishdan iborat. Raqamli muhitda foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlari maxfiyligini ta'minlash bo'yicha qat'iy institutsional standartlarni joriy etish zarur. Buning uchun "Raqamli moliyaviy xizmatlar iste'molchilari huquqlarini himoya qilish ombudsmani" kabi institutsional tuzilmani shakllantirish ijobiy samara berishi mumkin. Iste'molchilar orasida raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish raqamli to'lovlar ommaviyligini oshiradi. Isbotlanganidek, ishonch darajasining o'sishi raqamli tranzaksiyalar hajmining o'sishi bilan bevosita bog'liqdir. Huquqiy va institutsional kafolatlar mustahkam bo'lgandagina aholining keng qatlamlari raqamli moliya vositalariga to'liq ishonch bilan murojaat qiladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy nuqtayi nazardan, raqamli to'lovlar segmentini tartibga solish mexanizmlarining takomillashishi xufyona iqtisodiyot ulushini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, naqd pulsiz aylanishning kengayishi soliq bazasining avtomatik ravishda kengayishiga va byudjet tushumlarining barqarorlashishiga olib keladi. Institutsional shaffoflikning ta'minlanishi natijasida iqtisodiyotdagi korrupsion omillar minimallasadi va barcha subyektlar uchun teng o'yin qoidalari shakllanadi. Shuningdek, raqamli to'lovlar infratuzilmasining uzoq hududlargacha kirib borishi moliyaviy inkluzivlikni ta'minlashning muhim omilidir. Bu esa aholining ijtimoiy himoyasiz qatlamlarini zamonaviy moliya xizmatlari bilan qamrab olish imkoniyatini

yaratadi. Binobarin, takomillashtirilgan institutsional mexanizm nafaqat moliyaviy foyda, balki yuqori ijtimoiy samara ham beradi.

Xalqaro institutsional hamkorlik doirasida O‘zbekiston milliy to‘lov tizimini xalqaro standartlar (masalan, ISO 20022 va PSD2 direktivasi tamoyillari) bilan uyg‘unlashtirishni davom ettirish lozim. Milliy tartibga solish mexanizmlarining xalqaro talablarga moslashishi mamlakatimizning global moliya bozoridagi reytingini va nufuzini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayon milliy to‘lov operatorlariga xalqaro maydonga chiqish va o‘zaro hisob-kitoblarni tezkor amalga oshirish imkonini beradi. Shuningdek, qo‘shni davlatlar bilan mintaqaviy raqamli to‘lov platformalarini integratsiyalashuvini institutsional jihatdan qo‘llab-quvvatlash tashqi savdo aylanmasini kengaytiradi. Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, ochiq va hamkorlikka yo‘naltirilgan institutsional siyosat milliy iqtisodiy xavfsizlikni yanada mustahkamlaydi. Shu bois, kelgusida xalqaro moliya tashkilotlari bilan metodologik hamkorlikni yanada jadallashtirish maqsadga muvofiqdir.

Yakuniy xulosa sifatida shuni ta’kidlash lozimki, taklif etilayotgan barcha institutsional o‘zgarishlar O‘zbekiston moliya tizimining kelajakdagi barqarorligini ta’minlashga qaratilgan strategik ahamiyatga ega qadamlardir. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan model va ilmiy-amaliy takliflar davlat organlari va regulyatorlar uchun amaliy qo‘llanma bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Raqamli to‘lov tizimlarini tartibga solish mexanizmlarining takomillashishi mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotning yangi bosqichiga o‘tishini kafolatlaydi. Kelgusida Markaziy bank raqamli valyutasining joriy etilishi mazkur institutsional muhitni yanada boyitishi va samaradorligini yangi darajaga olib chiqishi muqarrar. Mazkur tadqiqot ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlar uchun asos bo‘lib, sohadagi muammolarni tizimli yechishga xizmat qiladi. Ilmiy ishning natijalari raqamli moliya bozorini tartibga solish strategiyasini ishlab chiqishda foydalanilishi tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-578-son Qonuni. 2019-yil 1-noyabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.
5. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
6. Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4(16), 386-405.
7. Williamson, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. Free Press.
8. Arner, D. W., Buckley, R. P., & Zetsche, D. A. (2016). The Evolution of Fintech: A New Post-Crisis Paradigm? *Georgetown Journal of International Law*.
9. King, B. (2018). *Bank 4.0: Banking Everywhere, Never at a Bank*. John Wiley & Sons.
10. Zetsche, D. A., Buckley, R. P., & Arner, D. W. (2017). RegTech for Financial Institutions: The Rise of Financial Technology and the Future of Securities Regulation. *The Banking Law Journal*.
11. Глазьев С. Ю. (2020). Управление развитием экономики в условиях смены технологических укладов. Монография.
12. May B. A. (2021). Экономическая политика в условиях пандемии: опыт 2020 года и пути восстановления. Вопросы экономики.
13. Abdullayeva Sh. Z. (2020). *Bank ishi. Darslik*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
14. Jumaev N. X. (2021). Pul-kredit siyosatining zamonaviy instrumentariylarini takomillashtirish. Monografiya.
15. Ataniyazov J. X. (2019). *Xalqaro moliya munosabatlari. Darslik*. Toshkent.
16. G‘ulomov S. S. va boshqalar. (2022). *Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma*.
17. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-2025 yillar uchun yillik hisobotlari va statistik byulletenlari.
18. International Monetary Fund (IMF). (2023). *Digital Money and Central Bank Digital Currencies (CBDC): Strategic Perspectives*.
19. World Bank. (2024). *The Global Findex Database: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*.
20. Bank for International Settlements (BIS). (2022). *CPMI-IOSCO: Principles for financial market infrastructures*.
21. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council on payment services in the internal market (PSD2). Official Website of the European Union.
22. "Fintech Uzbekistan" assotsiatsiyasining 2025-yil uchun tahliliy ma’lumotlari.